

KS. JÓZEF DĘBIŃSKI* – TORUŃ

KOŚCIÓŁ KATOLICKI NA BIAŁORUSI NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

Chryścianizację terenów dzisiejszej Białorusi rozpoczęła księżniczka Olga, wdowa po księciu Igorze i regentka (od 945 roku), która w 957 roku przyjęła chrzest w Konstantynopolu (otrzymała imię Helena), a nie mogąc doczekać się na misję z Bizancjum, w 959 roku zwróciła się z prośbą o pomoc do cesarza Ottona I. Cesarz w 960 roku wysłał na Ruś mnicha Adalberta z klasztoru św. Maksymiliana pod Trewirem, ale misja ta zakończyła się niepowodzeniem. Oficjalny chrzest Rusi, a dokładniej Rusi Nowogrodzkiej i Rusi Kijowskiej, nastąpił dopiero w 988 roku za Włodzimierza Wielkiego. Przyjęcie chrześcijaństwa połączyło Ruś z chrześcijańską Europą. Ruś otrzymała własną metropolię w Kijowie. Jednym z pierwszych biskupstw było powstałe, m. in. w 992 roku biskupstwo w Połocku. Na początku XI wieku powstało kolejne biskupstwo w Turowie¹.

Od połowy XI wieku wiodącym wyznaniem na tych terenach było prawosławie, które na przełomie XII/XIII wieku uznano za religię państwową. Natomiast katolicyzm stanowił mniejszość wyznaniową. Od unii w Krewie w 1385 roku nastąpiła jego intensyfikacja. Kościół katolicki na tych terenach rozwijał się aktywnie, zwłaszcza po przybyciu: jezuitów, dominikanów, franciszkanów, benedyktynów i bernardynów; w tym okresie było ok. 20 kościołów. W następnym stuleciu na terenach białoruskich, wchodzących w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego, było już ok. 150 parafii. Wzrosła też liczba klasztorów².

* Ks. Józef Dębiński – dr historii, współpracownik Instytutu Politologii i Stosunków Międzynarodowych UMK w Toruniu.

¹ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 2, Lublin 2001, s. 118-120; J. Bieniak, *Rogwołod, pierwszy historyczny księżę połocki*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 4, Wrocław 1970, s. 524- 525; P. Siolkowski, *Małżeństwo i rodzina w rozumieniu młodzieży katechizowanej na Białorusi*, Warszawa 2004, s. 44-45, mps. Pierwsze ruskie księstwo udzielne ze stolicą w Połocku, powstało z wydzielenia z Rusi Kijowskiej w końcu X wieku. Istniało jako niezależny byt państwowy z przerwami do ok. 1394 roku.

² Siolkowski, *Małżeństwo i rodzina*, s. 59

Przez kolejne wieki katolicyzm na terenach białoruskich stanowił dalej mniejszość, a jego wyznawcy byli często prześladowani. Dopiero po rewolucji 1905 roku dokonało się pewne ożywienie działalności Kościoła katolickiego na Białorusi. Dekret tolerancyjny cara Mikołaja II z 17 IV 1905 roku przywrócił katolikom wiele skonfiskowanych i zamkniętych przez rząd carski świątyń i kaplic³. Powstały nowe kościoły, a nawet nowe diecezje. Rząd Tymczasowy dekretem z 7 II 1917 roku nadał Kościołowi katolickiemu w Rosji takie same prawa, jakie dotąd posiadała tylko Cerkiew prawosławna. Zniesiono też wszelkie ograniczenia w działalności duszpasterskiej i misyjnej Kościoła. W tym krótkim, bo zaledwie dwunastoletnim okresie względnej wolności, od edyktu tolerancyjnego do bolszewickiego zamachu w październiku 1917 roku, Kościół rzymskokatolicki umocnił się organizacyjnie i liczebnie⁴.

Chociaż w 1917 roku odnowiono diecezję mińską, to jednak już w latach 20. XX wieku, za przyczyną zmiany polityki religijnej władz radzieckich i podziału Białorusi pomiędzy Polskę i Rosję bolszewicką (traktat pokojowy w Rydze z 1921 roku) działalność arcybiskupstwa mohylewskiego i biskupstwa mińskiego była prawie, że całkowicie sparaliżowana.

Okres ciężkich prześladowań Kościoła katolickiego na Białorusi rozpoczął się już wkrótce po przewrocie bolszewickim. Zamierzeniem komunistycznych władz była całkowita likwidacja Kościoła⁵. Cechą polityki wyznaniowej komunistów tamtego okresu była nienawiść i atak na religię. Za główne przeszkody na drodze do nowego ustroju, przedstawionego *jako ideał sprawiedliwości, równości i braterstwa*, uznano, zgodnie z tezami manifestu komunistycznego: własność prywatną i wierzenia religijne⁶. Dlatego nowe państwo komunistyczne od początku swojego istnienia usiłowało zniszczyć wszelkie przejawy życia religijnego⁷. Walka z religią na terenach Białorusi zaskakuje nie tylko zasięgiem, ale i różnorodnością środków, stopniem agresji i prymitywizmem stosowanych metod. Terror antyreligijny rozpoczął się już w początkach 1918 roku. Pierwszym aktem prawnym dotyczącym religii był dekret Komisarzy Ludowych z 23 I 1918 roku *O rozdziale Cerkwi od państwa i szkoły*⁸. Na mocy tego dekretu majątek kościelny stał się własnością państwa. Państwo przejęło też całą własność Kościoła katolickiego, m. in. budynki sakralne, szkoły, seminaria i instytucje charytatywne, a nawet naczynia i szaty liturgiczne. Sam Kościół został pozbawiony osobowości prawnej. W 1918 roku ze szkół usunięto religię i zakazano katechizacji w kościołach osób

³ Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, s. 208. W 1915 roku archidiecezja mohylewska liczyła 17 dekanatów, 171 parafii, 56 filii, 455 kapłanów i 866543 wiernych

⁴ J. Salamon, *Kościół na Białorusi na progu III tysiąclecia*, „Studia Włocławskie”, 2 (1999) s. 229. W 1918 roku archidiecezja mohylewska obejmowała 155 placówek duszpasterskich, 355 kapłanów i 530 tys. wiernych.

⁵ S. Nagy, *Świadek Kościoła doświadczonego przemocą systemu komunistycznego*, w: *Świadek Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin 1994, s. 29-43

⁶ K. Marks, F. Engels, *Manifest komunistyczny*, Warszawa 1986, s. 86

⁷ J. Dębiński, *Papież Pius XII a Polska w latach 1939-1945*, Toruń 1999, s. 64

⁸ R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939*, Lublin 1997, s. 63

do 18 roku życia. Zlikwidowano prasę katolicką. Duchowieństwo zostało pozbawione praw obywatelskich⁹.

Powstanie 25 III 1918 roku Białoruskiej Republiki Ludowej, a następnie proklamowanie 1 I 1919 roku Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) wprowadziło na te tereny władzę bolszewicką. Po wojnie polsko-rosyjskiej i zawarciu traktatu ryskiego 18 III 1921r. zachodnia część Białorusi znalazła się w granicach Polski, natomiast część wschodnia, jako BSRR weszła w skład imperium sowieckiego¹⁰.

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku na terenie BSRR podjęto działania w zakresie tzw. *kontrbiałorusyzacji*, która polegała na ograniczaniu, a następnie likwidacji uczelni i wszelkich kulturalno-edukacyjnych instytucji, zmniejszaniu nakładu gazet, książek oraz wydawnictw w języku białoruskim. Przedstawiciele białoruskiej inteligencji, którzy walczyli o język białoruski, byli rozstrzeliwani jako *wrogowie narodu* lub *zdrajcy ojczyzny*¹¹.

Komunistycznym represjom w BSRR sprzyjała tajna instrukcja W. Lenina z 1922 roku, która nakazywała konfiskaty, aresztowania i rozstrzeliwanie *bardzo dużej ilości przedstawicieli reakcyjnej burżuazji i reakcyjnego duchowieństwa*¹². Księża oskarżano o szpiegostwo na rzecz Polski i antyradziecką propagandę. Nie brak było też oskarżeń o przywłaszczanie pieniędzy kościelnych, złodziejstwo i korupcję. Aresztowanych skazywano na łagry lub karę śmierci w trybie administracyjnym KGB, a nie na podstawie wyroku sądowego, ponieważ taka procedura pozbawiała ich możliwości amnestii¹³. Najbardziej odrażającą formą represji wo-

⁹ Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, s. 209-210; A. Patka, *Polityka władz radzieckich wobec Kościoła katolickiego i jego wyznawców na Białorusi w okresie międzywojennym*, w: *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, red. M. Giżejewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995, s. 22-32

¹⁰ S. Lenard, I Wywiad, *Historia Polski w datach*, Warszawa 2000, s. 428; M. Mróz, *Katolicyzm na pograniczu. Kościół katolicki wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918-1925*, Toruń 2003, s. 148, 167-169. Biskup Z. Łoziński po 1921 roku nadal zachował jurysdykcję nad całością diecezji mińskiej. W jego imieniu terenem należącym do BSRR administrował wikariusz generalny, ks. Adam Lisowski. W 1924 roku duchowieństwo katolickie wschodniej części Białorusi, zapewne pod wpływem władz państwowych, podjęło myśl utworzenia odrębnego biskupstwa białoruskiego w Mińsku, niezależnego od Stolicy Apostolskiej. Władze bolszewickie proponowały na stanowisko ordynariusza proboszcza katedralnego w Mińsku, ks. Adama Chmielewskiego. Takiemu projektowi kategorycznie przeciwstawił się bp Z. Łoziński, ponieważ groziło to powstaniem Kościoła narodowego.

¹¹ E. Mironowicz, *Białoruś*, Warszawa 1999, s. 67

¹² J. Jaruzelski, *Z archiwaliów Ministerstwa Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej. Po 50 latach kolekcja „sovieticów” wraca z Waszyngtonu (I)*, „Przegląd Wschodni”, 1 (1991) z. 4, s. 141-163

¹³ Salamon, *Kościół na Białorusi*, s. 230; Dzwonkowski, *Kościół katolicki*, s. 231 Według R. Dzwonkowskiego w latach 1918-1921 w Rosji Sowieckiej wykonano wyroki śmierci na 24 księżach. Natomiast w 1935 roku wykonano takich wyroków śmierci już 120. I chociaż z okazji 10 -lecia, a następnie 15 -lecia zwycięstwa rewolucji władze bolszewickie wydały amnestię, to jednak nie podlegali jej katolicy księżą. W sumie, według niepełnych danych, represjom poddano w ZSRR 475 księży, z których 269 zmarło.

bec duchowieństwa było zmuszanie księży do porzucenia kapłaństwa przez groźby więzienia, deportację czy nawet śmierć¹⁴. Przykładem jest męczeńska śmierć ks. Eugeniusza Świątopełka-Mirskiego (1876-1918), kapłana archidiecezji mohylewskiej, którego grób znajduje się na katolickim cmentarzu w Mohylewie¹⁵.

Wobec niektórych księży stosowano terror psychiczny; ustawiczne kontrole czy wezwania do urzędów. Po doprowadzeniu jakiegoś księdza do załamania nerwowego, prowokowano go nawet do apostazji, wykorzystując przy tym różnego rodzaju uroczystości, jak np. odpust parafialny¹⁶. Zaistniałe fakty natychmiast opisywano i nagłaśniano w prasie. Wszelkimi sposobami podważano też autorytet księży. ¹⁷ I tak, np. polskojęzyczny tygodnik *Orka*, wydany z okazji świąt Bożego Narodzenia w 1929 roku w Mińsku, napisał, że *Kler katolicki to najważniejszy śługa polskich faszystów, kapitalistów i obszarników*¹⁸.

O absurdalności zarzutów komunistycznych władz wobec katolickich duchownych może świadczyć fałszywe oskarżenie komsomolca wobec proboszcza w Bobrujsku, ks. Kazimierza Musteikisa, któremu wytoczono następnie proces

¹⁴ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 210

¹⁵ R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998, 476-477. Ks. Eugeniusz Świątopełek - Mirski po ukończeniu metropolitalnego seminarium duchownego w Petersburgu i po przyjęciu święceń kapłańskich, pracował jako wikariusz w Tobolsku na Syberii (1902-1904), a następnie był rektorem kościoła w Krasnojarsku. Na to samo stanowisko w tej ostatniej parafii wrócił jeszcze w 1910. W latach 1906-1908 był katechetą w gimnazjum i w innych szkołach w Homlu, a w 1912 we francuskim gimnazjum dla dziewcząt Reville-Capronier w Petersburgu. W tym samym roku objął stanowisko administratora parafii katedralnej w Mohylewie (w 1918 roku liczyła 3030 wiernych) i dziekana mohylewskiego. Wg opinii współczesnych ze względu na zalety umysłu i charakteru był kandydatem na biskupa. Aresztowanemu i uwięzionemu 2 III 1918 roku w Mohylewie kapłanowi zarzucono działalność kontrrewolucyjną, sprzyjanie polskim wojskom i przynależność do POW oraz ukrywanie polskich żołnierzy. Główny komisarz ludowy Mohylewa, Goldman nakazał 28 III 1918 roku postawienie go przed trybunałem rewolucyjnym, który skazał go na karę śmierci. Ludzie stanęli w jego obronie i żądali uwolnienia. W odpowiedzi bolszewicy żołnierze zaczęli strzelać do tłumu, zabijając kilka osób, w tym dwie młode Polki, a innych raniąc. Ksiądz i dwaj chłopcy, Polacy (jeden o nazwisku Alfons Pruski), zostali wywleczeni przez żołnierzy na peryferie miasta i po kilkugodzinnych torturach zamordowani. Wg powtarzanych do dziś przez katolików w Mohylewie relacji, w czasie tortur bolszewicy mieli zażądać od ks. Mirskiego, by oświadczył, że nie wierzy w Boga lub, że Boga nie ma, co ten odrzucił ze słowami: *Ciało możecie zabić, lecz ducha nie zabijecie*. Zabity ks. Mirski miał 5 ran postrzałowych, 4 pchnięcia bagnetem, rozbitą głowę i połamane ręce. Władze nie zgodziły się na religijny pogrzeb. Po długich staraniach udało się tylko otrzymać pozwolenie na uprzątnięcie ciała i pochowanie bez pogrzebu na miejscu śmierci. Po wkroczeniu do Mohylewa gen. J. Dowbór-Muśnickiego ekshumowano zwłoki i odbył się uroczysty pogrzeb na katolickim cmentarzu z udziałem wojska oraz tysięcy mieszkańców miasta. Pogrzeb stał się polską manifestacją narodową.

¹⁶ R. Dzwonkowski, *Represje wobec duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1918-1939*, w: *Skażani jako „szpiedzy Watykanu”*, red. R. Dzwonkowski, Ząbki 1998, s. 32. Na Białorusi tylko trzech księży dokonało apostazji: ks. Aleksander Sak, ks. Józef Żamojtuk i ks. Bolesław Wołyniec

¹⁷ Salamon, *Kościół na Białorusi*, s.231; B. Kumor, *Historia Kościoła*, s.210-211

¹⁸ Dzwonkowski, *Represje*, s. 32

o zgwałcenie kobiety i pozbycie się przez nią dziecka. Były też inne oskarżenia wobec księży, jak np. o pijaństwo, złodziejstwo, itp.¹⁹

Dekret władz sowieckich z 3 VIII 1922 roku całkowicie uzależnił życie religijne od decyzji władz. Ponadto wprowadził obowiązek rejestrowania związków i stowarzyszeń niemających na celu zysku. Na tej podstawie rozwiązano wszystkie parafie, a jakakolwiek działalność duszpasterska została zakazana. Aby jakaś parafia mogła funkcjonować, trzeba było ją na nowo zarejestrować. Wierni chcąc przejąć w użytkowanie jakiś kościół, musieli powołać specjalny komitet, liczący 20 osób (tzw. dwadcatka), który składał petycję i dopiero wtedy mógł uzyskać zgodę na dzierżawienie świątyni. Należy dodać, że na wydzierżawione kościoły nakładano wysokie opłaty, m. in. za energie elektryczną czy podatki od ognia. Władze nakazywały niekiedy remont kościoła, wyznaczając z góry kosztorys, a zarazem termin spłacenia długu. Niewypłacenie zobowiązań było równoznaczne z zamknięciem świątyni. I tak np. podatek od katedry w Mińsku w 1935 roku wyznaczono na 4,5 tys. rubli, a w roku następnym już na 7,5 tys. rubli²⁰.

Warto pamiętać, że represje Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi, jak i w całej Rosji, dotyczyły zwłaszcza polskich księży. Dlatego początkowo, za sprawą nuncjusza w Polsce Wawrzyńca Lauriego, w miejsce represjonowanych polskich księży wprowadzano księży narodowości francuskiej i niemieckiej, sądząc, że komunizm sowiecki nie walczy z Kościołem katolickim jako takim, ale tylko z polskimi księżmi i biskupami²¹.

Od 1922 roku władze sowieckie w sposób bardzo brutalny niszczyły wszelkie struktury działalności Kościoła. Temu też miały służyć tzw. procesy *pokazowe*, jak ten w maju 1922 roku w Mińsku, gdzie na kilka lat więzienia skazano wraz z grupą parafian księży: Michała Tomaszewskiego, Jana Wasilewskiego i Adama Lisowskiego²².

Bywało i tak, że w czasie nabożeństw liturgicznych do kościoła wpadały bojówki komsomolskie i wszczywały awantury. Następowaly wówczas aresztowania obecnych, a następnie procesy i wyroki długoletnich pobytów w łagrach. Przy zamykaniu kościołów stosowano także tzw. *inicjatywy oddolne*, które polegały na tym, iż do redakcji różnych czasopism lub samych władz zgłaszano listy robotników z prośbą o zamknięcie danego kościoła. Tak było np. w Homlu. Zdarzały się też przypadki, jak to było z kościołem św. Szymona i Heleny w Mińsku, czy św.

¹⁹ Tamże, s. 23

²⁰ Dzwonkowski, *Kościół*, s. 244; tenże, *Kościół katolicki obrządku łacińskiego w ZSRR po 1918 roku. Zarys problematyki*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 81-98

²¹ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 211. Takie stanowisko nuncjusza apostolskiego w Polsce W. Lauriego przyczyniało się do narastania konfliktu między Polską a Stolicą Apostolską

²² Kumor, *Historia Kościoła*, s. 210; J. Wróbel, *Polityka ZSRR wobec Kościoła katolickiego w latach 1917-1939*, w: *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, red. E. Walender, Lublin 1991, s. 91; Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego*, s. 324-325. Diecezja mińska po 1921 roku obejmowała 7 dekanatów, 42 parafie z katedrą w Mińsku, 16 filii, 60 kapłanów i 150 tys. wiernych. W tym czasie w całej Rosji była 1 metropolia i 4 diecezje. Stanowiło to: 532 parafie i filie, ok. 835 kapłanów i ok. 1, 7 mln wiernych.

Antoniego w Witebsku, że sami aktywiści chodzili po domach i wymuszali na mieszkańcach podpisy odnośnie zamknięcia jakiegoś kościoła²³. Dochodziło nawet do aresztowań członków tzw. *dwadcatki*. Przy zastosowaniu takich metod do 1936 roku zamknięto na Białorusi Wschodniej większość kościołów, chociaż niektóre z nich ocalały niejako *cudem* i były otwarte przez cały okres komunizmu. Tak było np. z kościołem p.w. św. Jana Chrzyciela w miejscowości Wołkołata (diecezja witebska) oraz z kościołem p.w. Najświętszej Maryi Panny Łaskawej w Zadorożu (diecezja witebska)²⁴.

Zgodnie z wytycznymi władz, nie wolno było się modlić, uczyć dzieci pacierz, istniał też zakaz posiadania nawet ikon. Mimo terroru ludzie jednak się modlili w ukryciu. Przykładem jest chociażby miejscowość Szatylki, gdzie w niedziele kobiety wychodziły daleko w las i tam się modliły.

Arcybiskup mohylewski Edward Ropp, chcąc ratować kościół katolicki na Białorusi i w Rosji, powołał w 1919 roku Centralny Komitet Archidiecezji Mohylewskiej, a następnie wydał okólnik (2 IV 1919) do parafialnych komitetów, by zgodnie z prawodawstwem komunistycznym wydzierżawiały od sowieckich władz świątynie.²⁵ Złożył też protest w kwestii cenzurowania kazań przez osoby świeckie. W następstwie tych działań, a przede wszystkim za to, że należał do polskiej arystokracji oraz za rzekomą działalność kontrrewolucyjną, został 29 IV 1919 roku aresztowany. Po zwolnieniu z więzienia (17 XI 1919) przybył 27 XI 1919 roku do Polski (wymieniono go za bezpieczny przejazd przez Polskę przebywającego w więzieniu w Berlinie, Karola Radka)²⁶.

Pod nieobecność metropolity, zarządzający archidiecezją wikariusz generalny abp Jan Cieplak, uruchomił tajne seminarium duchowne. W 1923 roku z grupą 14 księży został aresztowany²⁷. Jego proces (21-25 III 1923) nabrał światowego roz-

²³ Dzwonkowski, *Kościół katolicki*, s. 79, 248

²⁴ *Rzymskokatolicka diecezja witebska (Białoruś)*, oprac. P. Siołkowski, Witebsk 2004, s. 98, 102

²⁵ S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, s. 23.

²⁶ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 209; A. Kozyska, *Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność*, Lublin 2004, s. 174, 177-179, 182; *Wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczypospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym*, oprac. W. Materski, Warszawa 2000, dok. 2, s. 22-23. Arcybiskup Edward von Ropp ur. 15 XII 1851 roku w Liksua (Łotwa). Na kapłana został wyświęcony 2 VIII 1886 roku w Kownie. Mianowano go 9 VII 1902 roku biskupem tyraspolskim ze stolicą w Saratowie, a następnie (9 XI 1903) przeniesiono na biskupstwo wileńskie, musiał z niego ustąpić w 1907 roku. Mianowany 2 XII 1917 roku arcybiskupem mohylewskim, po przewrocie bolszewickim został wydalony w 1919 roku z Rosji do Polski. Zmarł 25 VII 1939 roku w Poznaniu. Jego doczesne szczątki znajdują się obecnie w Białymstoku

²⁷ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 210. Abp J. Cieplak urodził się 17 VIII 1857 roku w Dąbrowie Górniczej. Ukończył seminarium duchowne w Kielcach, a następnie studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu. Świecenia kapłańskie przyjął 24 VII 1881 roku. Przez wiele lat był wykładowcą Akademii w Petersburgu. W 1908 roku został sufraganiem mohylewskim. Jako biskup katolicki, działający na terenie Rosji Radzieckiej, był wielokrotnie szykanowany. W 1920 roku trafił na krótko do więzienia pod zarzutem sprzeciwiania się państwowym zarządzeniom. W 1923 roku na procesie pokazowym w Moskwie skazany został wraz z 14 innymi duchownymi. Ostatecznie

głosu. Arcybiskup J. Cieplak (1857-1926), wraz z ks. Kazimierzem Budkiewiczem, został skazany na karę śmierci (wyrok na tym drugim wykonano 1 IV 1923 roku)²⁸. Pozostali księża otrzymali od 2-10 lat więzienia, którą to karę odbywali na Wyspach Sołowieckich. Skazanemu na karę śmierci arcybiskupowi J. Cieplakowi zamieniono wyrok na 10 lat więzienia, a w 1924 roku wydano go do Polski; funkcję głowy arcybiskupstwa mohylewskiego w latach 1926-1936 roku sprawował P. E. Neweaut²⁹. W Polsce schronienie otrzymał także w 1921 r. bp Z. Łoziński z Mińska, który stanął na czele nowo utworzonej w 1925 r., na bazie zachodniej części diecezji mińskiej, nowej diecezji pińskiej, która weszła w skład metropolii wileńskiej³⁰.

Należy pamiętać, że przez cały okres międzywojenny na ziemiach BSRR prowadzono walkę ideologiczną. Propagandą ateistyczną zajmował się, założony 7 II 1925 r. przez J. Jarosławskiego, *Związek Bezbożników*, a od 1929 r. *Związek Wojujących Bezbożników*, który istniał do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej (1941 r.). Związek, z którym współpracowały: organizacje młodzieżowe, szkoła i prasa, postulował zamknięcie wszystkich kościołów, a w ciągu następnych trzech lat, ich całkowitą rozbiórkę. W tym miejscu warto zaznaczyć, że w 1929 r. powstała także *Polska Sekcja Antykatolicka Wojujących Bezbożników*³¹.

Losy Kościoła katolickiego na Białorusi, jak i w całej Rosji Sowieckiej należały do najtrudniejszych problemów Stolicy Apostolskiej okresu międzywojennego, chociaż wszelkie rokowania Watykanu na początku lat 20. XX wieku z władzami sowieckim zakończyły się niepowodzeniem, to jednak ZSRR w celach propagandowych usiłował podtrzymywać jakieś kontakty aż do 1929 roku. Ze strony Stolicy Apostolskiej pewną próbą w rozwiązaniu problemu religii w ZSRR była

w 1924 roku wydano go z ZSRR. Dnia 14 XII 1925 roku został mianowany metropolitą wileńskim, zmarł 17 II 1926 roku przed ingresem.

²⁸ S. Ostrowski, *Śp. Ks. Pralat Konstanty Konstanty Budkiewicz na tle walki w obronie Kościoła katolickiego i wiary świętej*, Warszawa 1929; Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego*, s. 175-179

²⁹ Dzwonkowski, *Kościół katolicki*, s. 321 Ur. 17 VIII 1857 roku w Dąbrowie Górniczej. Święcenia kapłańskie otrzymał 24 VII 1881 roku w Kielcach. Pomocniczym biskupem mohylewskim został 16 VI 1908 roku, a arcybiskupem 29 IV 1919 roku. Po uwolnieniu z więzienia 13 IV 1924 r. wrócił do Warszawy. W czasie pobytu w USA został mianowany 14 XII 1925 r. arcybiskupem wileńskim. Zmarł 17 II 1926 r. w Stanach Zjednoczonych.

³⁰ Dzwonkowski, *Kościół katolicki*, s. 307. W 1928 roku diecezja pińska obejmowała 17 dekanatów i 172 parafie. Po II wojnie światowej część dawnej diecezji pińskiej podporządkowano administratorowi apostolskiemu urzędującemu w Drohiczynie n. Bugiem. Dnia 5 VI 1991 r. utworzono diecezję drohiczyńską, którą 25 III 1992 r. powiększono o kilkadziesiąt parafii z diecezji siedleckiej.

³¹ A. Grajewski, *Najdłuższa religijna wojna XX w. Z dziejów ateizmu w ZSRR*, w: *Chrześcijaństwo w ZSRR w dobie pierestrojki i głośności*, red. W. Grzeszczak, E. Śliwka, Warszawa 1992, s. 84; Kumor, *Historia Kościoła*, s. 211; Dębiński, *Papież Pius XII*, s. 65. Polscy komuniści, znając język i zwyczaje, podejmowali się funkcji inwigilacyjnych, np. seminariów duchownych czy zakonów żeńskich. Inicjatorem aresztowania w 1919 roku abpa E. Roppa był polski komunista Stanisław Pestkowski

konferencja państw w Genewie w 1922 roku. Jednak państwa biorące udział w tej konferencji, zajęły obojętną postawę wobec problematyki religijnej w ZSRR³².

W latach 20. XX wieku sytuacją sprzyjającą zbliżeniu ZSRR i Stolicy Apostolskiej była klęska głodu w Rosji. Papież Pius XI apelując 10 VII 1922 roku do świata, prosił o pomoc dla głodującej Rosji. Za zgodą władz sowieckich zaczęła działać na terytorium ZSRR specjalna *Papieska Komisja pro Russia*. Jej pracami kierował w latach 1925-1934 francuski jezuita Michał d'Harbney, który, wyświęcony na biskupa, został mianowany tajnym delegatem apostolskim³³.

Chcąc ratować Kościół katolicki na terenach ZSRR, papież Pius XI bullą *De plenitudine potestatis* z 10 III 1926 roku dokonał, za pośrednictwem bp. M. d'Harbney, nowego podziału organizacyjnego. Całe terytorium Rosji Sowieckiej zostało podzielone na 9 administratur apostolskich. Jedną z nich była administratura Mohylew – Mińsk, której administratorem został mianowany 13 VIII 1926r. biskup Bolesław Słokans. Ten nowy podział administracyjny został opublikowany w dzienniku urzędowym Stolicy Apostolskiej *Annuario Pontificio* dopiero w 1930r. Całe przedsięwzięcie, związane z reorganizacją Kościoła w Rosji Sowieckiej, nie powiodło się. Wszyscy wyświęceni przez bp. M. d' Harbneya biskupi (w tym jeden Polak), którzy ujawnili się w 1926 roku, dwa lata później zostali rozstrzelani lub deportowani do Polski³⁴. Pod koniec lat 30. XX wieku Kościół jako instytucja właściwie przestał istnieć na terenach wschodniej Białorusi. I chociaż w 1936 roku było jeszcze otwartych ok. 20 kościołów, to posługę duszpasterską sprawowało już tylko 9 księży. Wkrótce prawie wszystkie kościoły, a wśród nich katedry biskupie zostały zniszczone lub zamienione na muzea ateizmu. I tak np. na halę sportową zamieniono katedrę w Mińsku, a na zupełną dewastację wyznaczono katedrę w Mohylewie. Wcześniej, bo w 1924 roku zamknięto kościół św. Antoniego w Witebsku, który następnie rozebrano³⁵.

Eksterminacja dotknęła nie tylko duchowieństwo, ale także zwykłych ludzi wierzących. Ludność polską (ok. 300 tys.) zamieszkałą na Białorusi wywożono przede wszystkim do Krasnojarskiego Kraju³⁶.

Mimo komunistycznego terroru katolicy białoruscy bronili świątyń i duszpasterzy. Tam, gdzie było dużo katolików, opłacali bardzo wysokie podatki, a w razie zagrożenia tłumnie otaczali świątynie; kładli się krzyżem przed lub w jej wnętrzu.

³² D. Proskura, *Watykan a Rosja, Sprawy Obce*, Warszawa 1929-1930, t. 1, s. 551-552

³³ H. Sthele, *Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991)*, Warszawa 1993, s. 28-29

³⁴ Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego*, s. 440-443; Dębiński, *Papież Pius XII*, s. 72

³⁵ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 212; *Rzymskokatolicka diecezja (Białoruś)*, s. 33. Jedynym kościołem w Witebsku do 2000 roku był kościół św. Barbary (dzisiejsza katedra), który przez pewien czas władze komunistyczne przeznaczyły na hurtownię nawozów sztucznych, a następnie na salę muzyki organowej. Obecnie w Witebsku, oprócz parafii św. Barbary, są jeszcze parafie: św. Antoniego, Ducha Świętego i Jezusa Miłosiernego.

³⁶ R. Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła katolickiego na Białorusi i Ukrainie po upadku komunizmu*, „Ethos”, 81 (2008) s. 67; Kumor, *Historia Kościoła*, s. 212; Dębiński, *Papież Pius XII*, s. 78

W ten sposób został np. uchroniony przed zamknięciem kościołów w parafii Niedźwiedzica. Wierni pilnując świątyni nie dopuszczali urzędników, a kiedy aresztowano księdza, schowali klucze utrzymując przy kościele nieustanną straż (w dzień pilnowały kobiety, a w nocy mężczyźni). Taki stan trwał niekiedy kilka lat, tj. do czasu powrotu księdza i uzyskania przez niego zgody na dalszą pracę duszpasterską³⁷.

Pewne nadzieje obudziła stalinowska konstytucja z 1936 roku, gdzie znalazła się wzmianka o wolności kultu (§ 124). Odpowiedzią jednak na przebudzenie religijne i różne żądania w tej dziedzinie był masowy terror. W 1937 roku liczne rozstrzeliwania i aresztowania w największym stopniu objęły przede wszystkim Polaków. Faktem jest, że w latach 1937-1941 było już bardzo mało otwartych kościołów na wschodniej Białorusi, a publiczne przejawy kultu religijnego stały się bardzo niebezpieczne. Ale i wtedy ludzie się modlili, nawet w największej tajemnicy przed sąsiadami. Miejscem modlitwy były szczególnie cmentarze. Publicznie nikt wtedy nie śmiał nawet się przeżegnać. Chowano wszystkie przedmioty religijne, jak: obrazy, krzyże, różańce, książeczki do nabożeństwa, ponieważ chodziły specjalne komisje, które je spisywały. Posiadanie przedmiotów religijnych władze traktowały jako dowód kontrrewolucyjnego nastawienia rodziny, a to już groziło aresztowaniem, więzieniem, a nawet deportacją. Święta Bożego Narodzenia obchodzono bez jakichkolwiek oznak religijnych (choinki czy kolędy). Należy jednak zaznaczyć, że pomimo terroru najważniejszym wydarzeniom życia nadawano charakter religijny. Ktoś lepiej przygotowany chrzczył dzieci, nowożeńcy klękali pod krzyżem, a matka lub babcia wypowiadała słowa przysięgi małżeńskiej, którą oni powtarzali. Na pogrzebach śpiewano pieśni religijne i modlono się. Bywało, że przy szczelnie zakrytych oknach ludzie zbierali się w nocy i odmawiali różaniec³⁸.

Na mocy paktu, Ribbentrop-Mołotow i wkroczeniu 17 IX 1939 roku wojsk radzieckich na tereny Polski, część zachodnia Białorusi została włączona do ZSRR. Natychmiast ograniczono i na tym terenie działalność wspólnot i organizacji religijnych. Rozpoczęto burzenie kościołów i klasztorów. Zakazano nauki religii, wprowadzono zakaz używania dzwonów i noszenia sutanny przez księży. Duchownych zmuszano do pracy na budowach, w fabrykach, wielu oskarżono o współpracę z polskimi organizacjami, wielu również aresztowano i uwięziono³⁹.

W 1941 roku pod okupacją niemiecką znalazła się cała Białoruś. Wówczas na jej zachodnich terenach nastąpiło częściowe odrodzenie Kościoła katolickiego. Niemcy pozwolili na otwarcie większości kościołów i kaplic.

Do pracy duszpasterskiej przyjechało nawet kilku księży z archidiecezji wileńskiej. Katolicy białoruscy mogli korzystać z posługi sakramentalnej ka-

³⁷ J. Pałyga, *Za wschodnią granicą 1917-1993: o Polakach i Kościołach w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim rozmawia Jan Pałyga*, Warszawa 1993, s. 224

³⁸ Dębiński, *Papież Pius XII*, s. 77. W tych bardzo trudnych chwilach jedyną formą zorganizowanego życia religijnego był *Żywy Różaniec*. Tam gdzie udało się uchronić kościół, sprawowano w nim liturgię bez kapłana; na ołtarzu stawiano kielich, mszał, kładziono ornat, zapalano świece.

³⁹ Z. Szybieka, *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002, s. 330

pelanów wojskowych, towarzyszących armii niemieckiej, zarówno Niemców, jak i Włochów⁴⁰.

Nie znaczy to, że nie zdarzały się przypadki niszczenia przez hitlerowców kościołów czy rozstrzeliwania księży. Przykładem jest los ks. proboszcza Leopolda Aulichy i ks. wikariusza Kazimierza Rybałtowskiego z parafii św. Piotra i Pawła w Kamieniu, na terenie dzisiejszej archidiecezji mińsko-mohylewskiej; zostali pochowani na przykościelnym cmentarzu. Wśród ofiar należy wymienić także: ks. Mieczysława Bohatkiewicza, proboszcza w Drysie, ks. Władysława Maćkowiaka, proboszcza parafii Ikazn oraz jego wikariusza ks. Stanisława Pyrteka - zamordowanych przez gestapo 4 III 1942 roku w Bierazwieszczy k. Głębokiego. Za posługę duszpasterską zamordowano o. Józefa Achillesa Puchałę, franciszkanina, proboszcza w Pierszajach, którego stracono we wsi Borowikowszczyzna (19 VII 1943) oraz jego wikariusza o. Karola Hermana Stępnia⁴¹. W drewnianej chacie w Rosicy, wraz z innymi ludźmi, został spalony ks. Jerzy Kaszyra (18 II 1943), a dzień wcześniej w tej samej miejscowości zamordowano marianina, ks. Antoniego Lerszczewicza⁴².

Należy jednak stwierdzić, że sytuacja katolików w zachodniej Białorusi była lepsza od katolików zamieszkujących na terenach, które po 1921 roku znalazły się poza granicą Polski. Było to wyrazem nie tylko sprzeciwu władz niemieckich, ale także współpracujących z nimi ugrupowań białoruskich. Kilku księży z archidiecezji wileńskiej, którzy podjęli tam pracę duszpasterską rozstrzelano, np. ks. Henryka Hlebowicza, którego rozstrzelano w Borysowie (9 XI 1941)⁴³.

Po 1945 roku, na mocy układów w Jałcie i Poczdamie, wschodnie tereny przedwojennej Polski znalazły się w granicach ZSRR. Na terenie Republiki Białoruskiej pozostało 370 parafii należących kiedyś do archidiecezji wileńskiej oraz diecezji pińskiej i łomżyńskiej. Władze komunistyczne zaczęły od początku stosować tę samą politykę niszczenia Kościoła, jaką stosowały przed II wojną światową w jej wschodniej części. W latach 1944-1953 główną metodą walki

⁴⁰ Salamon, *Kościół na Białorusi*, s. 231. Do grudnia 1941 roku 7 kapłanów na terenie Białorusi ochrzciło ok. 6.892 osoby, pobłogosławiło 114 małżeństw i wypowiedało ponad 5 tys. wiernych.

⁴¹ M. Darul, T. Kaczmarek, *Błogosławiony Ojciec Achilles Puchała, Męczennicy 1939-1945*, Włocławek 2001. Po antynazistowskim powstaniu w Iwieńcu, w czerwcu 1943 roku miejscowa ludność została aresztowana przez Niemców. Nie skorzystał z możliwości ucieczki proboszcz parafii o. Achilles Puchała oraz jego wikariusz o. K. H. Stępień. Dobrowolnie dołączyli do aresztowanych. Poczucie odpowiedzialności za los wiernych nie pozwoliły im pozostać obojętnymi w obliczu bestialstwa okupantów. Tylko oni dwaj zostali zamordowani i spaleni w stodole przez Gestapo (19 VII 1943). Szczątki męczenników pogrzebano przy kościele w Perszajach. Śmierć proboszcza o. Achillesa Puchały i jego wikariusza zaspokoili żądze oprawców i ocaliła wszystkich parafian.

⁴² Siołkowski, *Małżeństwo i rodzina*, s. 66; L. Michajlik, *Losy duchowieństwa katolickiego w pierwszej połowie XX wieku na terenie Białorusi*, w: *Niech ich świadectwo nie będzie zapomniane*, Grodno 2000, s. 13-26; tenże, *Błogosławieni z grona 108 męczenników II wojny światowej*, w: *Świadkowie miłości Boga i człowieka. Błogosławieni męczennicy z Białorusi 1939-1945*, Grodno 2000, s. 11-56; I. Siliniewicz, *Siostry Nazaretanki z domu Chrystusa Króla*, w: *Świadkowie miłości Boga*, s.59-84. Księża i miejscowa ludność w Rosicy zostali zamordowani m. in. za pomoc udzielaną Żydom.

⁴³ Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła*, s. 68

z Kościołem była eliminacja duchowieństwa. Wielu Polaków, a wśród nich duża część księży, wyjechała do Polski, co spowodowało zmniejszenie się liczby katolików⁴⁴. Jednak liczna grupa księży, pomimo prześladowań, pozostała na tych terenach⁴⁵. Otrzymali oni od sowieckich władz zakaz prowadzenia katechezy (1947) i pracy w kilku parafiach jednocześnie (1948). Około 90% księży spośród tych, którzy pozostali i nie podporządkowali się nakazom, aresztowano i zesłano do łagrów i więzień. Tak było np. w przypadku dziekana w parafii Oszmiany, ks. Waleriana Holaka, który był proboszczem w tej parafii od 1928 roku. I chociaż przetrwał dramatyczne czasy II wojny światowej, to okres powojenny okazał się dla niego jeszcze groźniejszy. Aresztowany 24 IV 1948 roku przez NKWD został zamęczony 13 V 1948 roku w więzieniu w Wilejce. Przyjmuje się, że w latach 1945-1951 aresztowano i osadzono w więzieniach, bądź zesłano do obozów na Syberii 180 księży⁴⁶.

W krótkim czasie po zakończeniu II wojny światowej wiele kościołów zamknięto i skazano na zniszczenie. Świątynie zamieniono na sale koncertowe, muzea ateizmu czy zwykłe składy. Wszystkich biskupów katolickich zmuszono do wyjazdu do Polski. Kurie diecezjalne zostały zamknięte, a zakony i zgromadzenia zakonne zniesione. Całkowitej likwidacji uległy kościelne ochronki, szkoły, organizacje i wydawnictwa. Brak biskupów i struktur kościelnych spowodował, że cała Białoruś zamieniła się niemal w pustynię religijną. Tym bardziej, że zaczęto bezwzględnie egzekwować zakaz nauczania religii dzieci i młodzieży do 18 roku życia oraz ich uczestnictwa w życiu religijnym⁴⁷.

Po śmierci Stalina prześladowania katolików trochę osłabły, dlatego powoli zaczęło odradzać się życie religijne. Po 1956 roku wielu księży powróciło z obozów; praktycznie do 1958 roku wszyscy zostali zwolnieni, chociaż tylko niektórzy otrzymali pozwolenie na pracę duszpasterską. Ci, którzy nie otrzymali takiego zezwolenia, zostali zmuszeni do wyjazdu do Polski. Podobnie było z katolikami świeckimi z zachodniej Białorusi, którzy zmuszeni byli udawać się na Litwę. Wszystko zależało też od urzędnika do spraw wyznań. On dawał tzw. *sprawkę*, tj. pozwolenie na sprawowanie czynności duszpasterskich. Bez pozwolenia urzędu ksiądz nie mógł prowadzić żadnej pracy duszpasterskiej w innym kościele poza swoją parafią. Pomimo wielkich trudności ze strony władz komunistycznych, księża, którzy powrócili do swoich placówek, powoli odbudowywali życie religijne w swoich parafiach⁴⁸.

⁴⁴ Szybieka, *Historia*, s. 374

⁴⁵ *Rzymskokatolicka diecezja*, s.50-51. Tak było, np. w parafii Dalekie (diec. witebska), gdzie w czasie wojny duszpasterzował ks. Józef Kozioł, a w latach 1958-1961 roku ks. Józef Frankiewicz. Ks. J. Kozioł duszpasterzował do 1964 roku również w parafii Dryświaty.

⁴⁶ Siołkowski, *Małżeństwo i rodzina*, s. 67; Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła*, s. 69

⁴⁷ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 213; Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła*, s. 69; W. Blin, *Na śladach prekursora*, „Studia Włocławskie”, 6 (2003) s. 52.

⁴⁸ Blin, *Na śladach*, s. 52; Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła*, s.69. Na Białorusi wschodniej komuniści zamknęli prawie wszystkie świątynie, a niektóre zniszczyli bezpowrotnie. Natomiast na Białorusi zachodniej do końca lat 50. XX wieku z 416 kościołów zostało tylko 152.

Druga fala prześladowań Kościoła na Białorusi miała miejsce za rządów Nikity Chruszczowa. W tym czasie czynnych było na Białorusi (zachodniej) 95 kościołów. Nastąpiły ponowne aresztowania księży i ich zsyłki do łagrów. Można powiedzieć, że od 1960 roku Kościół na Białorusi stał się na przeszło 20 lat Kościołem cierpienia i milczenia. Szczególną aktywność wykazywał KC KPB, który jeszcze bardziej wzmógł wychowanie ateistyczne dzieci i młodzieży⁴⁹. Sytuacja była tym bardziej groźna, że księża umierali, a władze sowieckie pozwalały jedynie w ograniczonej liczbie na kształcenie alumnów w dwóch seminariach: w Rydze i Kownie, gdzie obowiązywał *numerus clausus* i pozwolenie władz na przyjęcie do seminarium. Niekiedy alumnów przygotowywano prywatnie u starszych księży czy w podziemiu (tzw. podpolni). Tak było np. w przypadku bp. Antoniego Dziemianko, obecnego sufragana archidiecezji mińsko-mohylewskiej (formację kapłańską odbywał pod kierownictwem ks. W. Pientkowskiego) czy ks. Józefa Bulki, obecnego proboszcza parafii Mosarz (diec. witebska)⁵⁰. Odpowiednio przygotowani kandydaci do święceń przyjeżdżali do Polski i u jakiegoś biskupa otrzymywali święcenia kapłańskie (nawet u biskupów greckokatolickich). Gorzej było jednak z zarejestrowaniem takiego księdza i pełnieniem przez niego funkcji proboszcza⁵¹.

W tym ciężkim dla Kościoła okresie zamknięto również szereg świątyń, m. in. kościół w Oszmianach (diecezja grodzieńska). Podobnie było z kościołem p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Brasławiu (diec. witebska), który władze komunistyczne w latach 1950-1952 przeznaczyły na magazyn zboża. Podobny los w diecezji witebskiej spotkał kościoły w: Ikaźni, Opsie, Pelikanach, Widze, Królewszczyźnie, Parafianowie, Porpliszczu czy Dryświatach⁵². W tym trudnym

⁴⁹ Szybieka, *Historia*, s. 386-387; Salamon, *Kościół na Białorusi*, s. 232. Za rządów N. Chruszczowa zamknięto 14 tys. świątyń różnych wyznań, w tym wiele kościołów katolickich.

⁵⁰ W. Blin, *Na śladach*, s. 52, 58-60; Pałyga, *Za wschodnią granicą*, s. 218, 257-264. Seminarium w Kownie liczyło w latach 70. i 80. XX wieku 20-30 alumnów, a w Rydze ok. 20. W Kownie przyjmowano do seminarium Litwinów i kandydatów z Litwy, natomiast w Rydze było seminarium międzynarodowe. Ks. Józef Bulka pochodzi z Wilna. Jego przygotowaniem do kapłaństwa zajął się ks. Józef Obrębski z Mejszagoły. Święceń kapłańskich we Włocławku udzielił mu w 1987 roku bp R. Andrzejewski. Będąc duszpasterzem troszczył się nie tylko o swoją parafię (zbudował dom parafialny), ale odnowił także kościół i klasztor w Udziale, zbudował kościół w Woropajewie, postawił ponad 100 przydrożnych figur i krzyży przydrożnych.

⁵¹ Blin, *Na śladach*, s. 52. Na ogół tacy księża pełnili swoje funkcje na zapleczu (w zakrystii) parafii prowadzonej przez księdza oficjalnie zarejestrowanego lub też jako kościelni czy organiści.

⁵² *Rzymskokatolicka diecezja*, s. 44, 51, 53, 59, 63, 73, 87, 90, 94. W 1942 roku został zastrzelony przez Niemców proboszcz parafii w Brasławiu, ks. Mieczysław Akrejc za to, że starał się ratować Żydów, którzy schronili się w kościele. W 1999 roku bp W. Blin ustanowił brasławski kościół Sanktuarium Maryjnym Matki Bożej Królowej Jezior, zwanej też Matką Bożą Monasterską. Ostatnim proboszczem kościoła w Opsie był do 1949 roku ks. Kazimierz Frankiewicz, który został osadzony w więzieniu. W latach 1949-1990 roku w kościół służył jako skład, a potem magazyn. W 1990 roku władze miały zamiar urządzić galerię obrazów i salę koncertową dla muzyki organowej. W tym celu przywieziono z Litwy robotnika, który miał zdjąć krzyż na kościele, ale jednak odmówił, tłumacząc: *Ja go nie stawiałem, a więc i nie mnie go usuwać*. Ostatecznie kościół został zwrócony katolikom i 21 IX 1990 roku konsekrowany. Kościół w Pelikanach w latach 1949-1990 służył jako skład

dla katolików okresie całe życie religijne zeszło do *katakumb*. I chociaż Kościół w swoich strukturach przestał prawie istnieć, to jednak wciąż wzrastał w duszach swoich wiernych. Tam, gdzie kościoły były zamknięte, ludzie spotykali się w każdą niedzielę i święto w domach. Tak było np. we wspomnianej już wyżej parafii Szatiłki. Śpiewano pieśni ze starych niekiedy XIX -wiecznych książeczek, odmawiano różaniec. Niekiedy po kryjomu przyjeżdżał jakiś ksiądz.

Do 1969 roku do miejscowości: Szatiłki, Homel, Gruszowa, Mohylew, Bobrujsk przyjeżdżał parę razy do roku ks. Mieczysław Małynicz i odprawiał mszę św. oraz udzielał sakramentów świętych. Tak było też w parafii Kamaje. Wielką rolę w pracy duszpasterskiej odgrywały też ukryte siostry zakonne: w Mohylewie, Baranowiczach, Pińsku, Mińsku oraz w Brasławiu i Swobódce⁵³. Do lat 70. XX wieku na Białorusi było tylko 64 kapłanów i 95 czynnych kościołów (do lat 90. XX wieku)⁵⁴. W niektórych kościołach wierni przez 30 lat modlili się sami⁵⁵.

Katolicy na Białorusi nie tylko bronili kościołów przed zabraniem, ale także walczyli o oddanie już zabranych. Pierwszą świątynię odzyskano w 1952 roku w Brasławiu⁵⁶. W 1981 roku oddano wiernym kościół na Kalwarii w Mińsku, który w końcu lat 80. był jedynym czynnym kościołem we wschodniej Białorusi. Lepsza sytuacja panowała w zachodniej części kraju, gdzie w latach 80. oddano kilkanaście świątyni: 1985 – 3, 1986 – 1, 1987 – 2, 1988 – 11. Jednak większość z działających dziś kościołów oddano dopiero po 1989 roku⁵⁷.

Ożywienie religijne i rozwój Kościoła, zwłaszcza na wschodniej Białorusi był nagły i nieoczekiwany. Zmiany w Europie Środkowo-Wschodniej, rozpoczęte przez „Solidarność” w Polsce (1980), połączyły się z *pierestrojką* (przebudową) i *glasnością* (jawnością) w Związku Radzieckim (od 1985 roku pod rządami M. Gorbaczowa). Już pod koniec 1988 roku zaczęli wyjeżdżać na Białoruś księża z Polski. Niektórzy chcieli zostać na stałe, ale nie otrzymywali zgody sowieckich władz. Jednym z pierwszych, który pojechał na Białoruś w 1988 roku, był sufragan włocławski, bp. Roman Andrzejewski⁵⁸.

zboża, a potem nawozów, wreszcie przeznaczono go na chlewnię i garaże. Od 1950 roku w kościele w Widzach był skład lnu, potem skład ziarna, a następnie został zamieniony na salę gimnastyczną. Kościół w Królewszczyźnie, zbudowany w 1932 roku, został zamknięty w 1948 roku i przeznaczony na spichlerz zbożowy. Kościół neobarokowy w Parafianowie, zbudowany w 1903 roku, został w 1962 roku zamknięty i zamieniony na skład zakładu produkującego wódkę.

⁵³ P. Siołkowski, *Małżeństwo i rodzina*, s. 70; Salamon, *Kościół na Białorusi*, s.233

⁵⁴ Pałyga, *Za wschodnią granicą*, s. 188; A. Hlebowicz, *Kościół w niewoli*, Warszawa 1991, s. 68-95

⁵⁵ R. Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła*, s. 69

⁵⁶ *Rzymskokatolicka diecezja*, s. 45.

⁵⁷ W. Blin, *Ewangelizacja na Białorusi w perspektywie trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*. Referat wygłoszony na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 13 stycznia 2000 roku.

⁵⁸ S. Ryżko, *Kronika Kościoła rzymskokatolickiego w Łahiszynie*, Warszawa 1995, s. 94-95. Blin, *Na śladach*, s. 53; R. Andrzejewski, *W ZSRR Bóg wraca do Kościołów* (fragment audycji Radia Watykańskiego z 1 III 1989 roku), *Msza Święta*, lipiec-sierpień 1989, s. 169; tenże, *Refleksje z podróży pasterskich po Kraju Rad*, w: *Chrześcijaństwo w Związku Radzieckim w dobie pierestrojki i gласnosti (Materiały z sesji Eklezjologiczno-Misjologicznej, Pieniężno 28-30 IX 1989)*,

Najważniejszym wydarzeniem w życiu Kościoła na Białorusi było wznowienie hierarchii kościelnej. Stolica Apostolska 25 VII 1989 roku mianowała biskupem ks. Tadeusza Kondrusiewicza i jednocześnie wyznaczyła go administratorem apostolskim diecezji mińskiej dla katolików Białorusi⁵⁹. Była to pierwsza publiczna nominacja katolickiego biskupa w ZSRR po 1926 roku. W ten sposób został zapoczątkowany proces odnowy wiary, Kościoła i życia religijnego w tym kraju. Główną troską było sprowadzenie na te tereny duszpasterzy. Wówczas to udało się uzyskać zgodę władz sowieckich na przyjazd 50 księży z Polski. Pierwszymi z nich byli: ks. Zbigniew Karolak, ks. Tadeusz Olszewski, ks. Władysław Blin i o. Lesław Czarniawski⁶⁰.

Odrodzenie religijne Kościoła na Białorusi na większą skalę dokonało się dopiero po wizycie Michaiła Gorbaczowa w Watykanie (1 XII 1989) i nowej ustawie sowieckiej o wyznaniach religijnych z października 1990r. Ustawa wprowadziła nowe, mniej restrykcyjne prawo wobec organizacji religijnych. Dalszy proces przemian przyspieszyło proklamowanie w 1991 roku Białorusi oraz rozpad ZSRR (31 XII 1991)⁶¹. Wielkie znaczenie miały też wcześniejsze milenijne obchody chrztu Rusi w 1988 roku, celebrowane przez Kościoły wschodnie i Kościół rzymskokatolicki. Nie bez znaczenia na zmianę stosunków religijnych w Rosji miało także nawiązanie 15 III 1990 roku stosunków dyplomatycznych Stolicy

Warszawa – Pieniężno 1992, s. 242 (*Materiały i Studia Werbistów*, nr 36) Bp R. Andrzejewski kilkakrotnie przebywał na Białorusi. Brał udział m. in. w oddaniu w 1989 roku pierwszego kościoła w Postawach (diec. witebska) oraz otwarciu w 1990 roku katedry w Mohylewie. W 1997 roku przeprowadził rekolekcje kapłańskie w Udziale i Baranowiczach. Przebywając w Berezewiczu oddał hołd żołnierzom włoskim, którzy odmówili strzelania do miejscowej ludności. Z kolei w Łyntupach po mszy św. poszedł z kapłanami i wiernymi pod pomnik sapers radzieckiego, który zginął podczas usuwania ładunku przygotowanego przez Niemców do wysadzenia miejscowego kościoła. W Głębokiem modlił się z ludźmi przy kwaterze bohaterów poległych w 1920 roku.

⁵⁹ P. Zuchniewicz, *Pobłogosławił chmury i zaraz wyszło słońce*, w: *Cuda Jana Pawła II. Na drodze do świętości*, „Dodatek do Dziennika Polska Europa Świat”, zeszyt nr 5, s. 6. Arcybiskup T. Kondrusiewicz urodził się w 1946 roku w Odelsku na Białorusi w rodzinie polskiej. Młodość spędził w Kazachstanie, dokąd zesłana była jego rodzina. Po studiach inżynierskich wstąpił do seminarium w Kownie i w 1981 roku przyjął święcenia kapłańskie. Był proboszczem w Grodnie. W 1989 roku został oficjalnie pierwszym biskupem białoruskim; sakry biskupiej udzielił mu w Watykanie Jan Paweł II. W 1991 roku został arcybiskupem i administratorem apostolskim dla katolików europejskiej części Rosji. W 2002 roku Stolica Apostolska minowała go arcybiskupem metropolitą archidiecezji Matki Bożej w Moskwie. Dzięki jego staraniom w Rosji rozpoczęła pracę charytatywna organizacja *Caritas*, zostało również utworzone centrum informacyjno-wydawnicze. Przy jego udziale powstała także komisja liturgiczna, która przygotowuje przekłady tekstów liturgicznych w języku rosyjskim. W lutym 1999 roku abp T. Kondrusiewicz został wybrany przewodniczącym utworzonej Konferencji Biskupów Katolickich Rosyjskiej Federacji. Papież Benedykt XVI mianował (21 IX 2007) go arcybiskupem metropolitą mińsko-mohylewskim.

⁶⁰ Kumor, *Historia Kościoła*, s. 214; Salamon, *Kościół na Białorusi*, s. 234. Księża: Z. Karolak i T. Olszewski przyjechali, by pomóc na święta Bożego Narodzenia ks. Stanisławowi Łazarowi, który w tym czasie zmarł (22 XII 1988) i tak już pozostali.

⁶¹ S. Owsianik, J. Striełkowa, *Władza a społeczeństwo Białorusi 1991-1998*, Warszawa 1998, s. 13-14. Republika Białorusi powstała 25 VIII 1991 roku i stanowi zlepek wielu narodowości: Rosjan, Białorusinów, Polaków, Litwinów i Ukraińców. Używane języki, to: rosyjski, białoruski i polski

Apostolskiej ze ZSRR. Należy jednak zaznaczyć, że władze białoruskie w dalszym ciągu stosują różnego rodzaju ograniczenia wobec mniejszych organizacji religijnych, które osobowość prawną uzyskują dopiero po ich zarejestrowaniu przez władze⁶².

W czasach tzw. *pierestrojki*, ale także i później, parafie katolickie na Białorusi odradzały się na zrębach dawnych parafii polskich. Największy ich wzrost miał miejsce w latach 1988-1995 (313 parafii), a następnie w latach 1996-2002 (62 parafie)⁶³. Całe również życie religijne opierało się w sposób niejako naturalny na języku polskim, ponieważ w nim przekazywano wiarę kolejnym pokoleniom. Nic więc dziwnego, że ten język, jako pierwszy, został wprowadzony do liturgii mszy św.; wkrótce jednak rozpoczęła się historyczna zmiana w dziejach Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na Wschodzie, polegająca na wprowadzaniu języka białoruskiego⁶⁴.

Rozpad ZSRR i powstanie nowych niezależnych państw spowodował zamknięcie seminariów w Rydze i Kownie dla obywateli innych republik. Pilną sprawą było więc powołanie do istnienia 1 X 1990 roku Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie (do 2006 roku, wykształciło ono ponad stu kapłanów) i po 62-letniej przerwie (12 IX 2001), Międzydiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego św. Tomasza z Akwinu w Pińsku, które znajduje się w odzyskanym i wyremontowanym gmachu dawnego Wyższego Seminarium Duchownego diecezji pińskiej. Obydwa seminaria duchowne liczą obecnie ok. 140alumnów⁶⁵.

Kościół rzymskokatolicki posiada 371 świątyń, a w budowie znajduje się ich 37⁶⁶. Najwięcej kościołów budowanych jest w diecezji grodzieńskiej (12) i witeb-

⁶² Siołkowski, *Malżeństwo i rodzina*, s. 74. Na podstawie danych otrzymanych w 2004 roku z Ministerstwa ds. Religii i Narodowości Białorusi w republice Białoruś istnieje aż 25 różnych wyznań, które łącznie posiadają 1986 obiektów sakralnych. Kościół prawosławny liczy: 1265 parafii, Kościół staroobrzędowy (33), Kościół reformowany (2), Kościół luterński (19), Chrześcijananie baptyści (268), Związek Kościołów EHW (29), Kościół janowy (1), Kościół nowoapostolski (20), Kościół pierwszych chrześcijan (1), Chrześcijananie ewangelicy (492), Chrześcijananie pełnej ewangelii (61), Chrześcijananie wiary apostołskiej (9), Kościół Chrystusa (6), Wspólnota mesjańska (3), Adwentyści dnia siódmego (61), Świadkowie Jehowy (26), Mormoni (3), Judaizm (27), Judaizm reformowany (12), Islam (27), Braminizm (6), Buddyzm (1), Wyznawcy Kriszny (6). Razem jest 2825 różnych wspólnot wyznaniowych.

⁶³ Tamże, s.80-81. W 2002 roku zarejestrowano tylko 2 parafie rzymskokatolickie. Kolejny 2003 roku przyniósł utrudnienia w powstawaniu nowych parafii katolickich, a to w związku z decyzją władz państwowych o obowiązku przerejestrowania istniejących dotychczas parafii.

⁶⁴ Stopniowo weszły do liturgii języki: rosyjski, białoruski i ukraiński. Proces ten rozpoczął się na początku lat 90. XX wieku i trwa do dziś. Jego rezultatem jest szybkie kurczenie się zasięgu języka polskiego. Pierwszymi, którzy, ku zaskoczeniu wiernych, wprowadzili do liturgii nowe języki, byli księża z Polski. Jako uzasadnienie podawano, że ogół wiernych, na co dzień nie mówi po polsku. Innym argumentem, przemawiającym za wprowadzeniem innych języków, było też i to, iż w wielu parafiach, nawet w większości polskich, mieszkali wierni innej niż polska narodowości. Był to wynik małżeństw mieszanych czy wynarodowienia niemałej części Polaków.

⁶⁵ www.catholic.by (stan na 30 IX 2009 r.)W uroczystym obchodzie 10-lecia działalności seminarium w Grodnie uczestniczył abp Zenon Grocholewski, prefekt Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, Seminariów Duchownych i Instytutów Naukowych.

⁶⁶ Siołkowski, *Malżeństwo i rodzina*, s. 77. Najwięcej kościołów obrządku rzymskokatolickiego jest w województwie grodzieńskim (192), a następnie w: brzeskim (47), witebskim (61), homelskim

skiej (11). W województwie mińskim budowanych jest 7 kościołów, w homelskim - 4, a w brzeskim - 3⁶⁷.

Ważną rolę w odbudowywaniu Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi w końcu XX wieku odegrali: abp Tadeusz Kondrusiewicz – obecny metropolita mińsko-mohylewski oraz kard. Kazimierz Świątek – emerytowany metropolita i aktualny administrator apostolski diecezji pińskiej, którego działalność jest symbolem heroicznej wierności Bogu i Kościołowi⁶⁸. Obydwaj zaczęli swą pracę od odzyskiwania zdewastowanych kościołów i zabudowań kościelnych oraz od zgromadzenia duchowieństwa rozproszonego na ogromnych obszarach: Mińszczyzny, Pińszczyzny, Grodzieńszczyzny i Witebszczyzny.

W odbudowie materialnej Kościoła nieocenioną pomoc stanowiły fundusze Kościołów zachodnioeuropejskich, ze sławnymi biurami *Renovabis* oraz *Kirche in Not*. Na miarę swych możliwości pomoc niósł także Kościół w Polsce. Następtwem odrodzenia się Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi było erygowanie, przez Stolicę Apostolską bullą *Iam pridem* (13 IV 1991), nowych diecezji⁶⁹.

(10), mohylewskim (6) i mińskim (51). Z tej ogólnej liczby kościołów katolickich na Białorusi 194 zaliczonych jest przez państwo jako obiekty zabytkowe. Najwięcej katolickich kościołów zabytkowych znajduje się w województwach: grodzieńskim (102), mińskim (33), witebskim (30), brzeskim (21), mohylewskim (3) i homelskim (1). W stolicy Białorusi Mińsku istnieją 4 zabytkowe kościoły katolickie..

⁶⁷ Szybieka, *Historia*, s. 426-427; Salamon, *Kościół*, s. 234

⁶⁸ *Rzymskokatolicka diecezja*, s. 11. Ks. kardynał Kazimierz Świątek ur. 21 X 1914 roku w mieście Valga w Estonii, w patriotycznej rodzinie polskiej. Mając 3 lata, wraz z matką i młodszym bratem został wywieziony na Syberię. Wrócili do Polski w 1922 roku. Po ukończeniu gimnazjum w Baranowiczach wstąpił w 1932 roku do seminarium duchownego w Pińsku. Jak wspomina, jego powołanie narodziło się pod wpływem modlitwy przy trumnie sługi Bożego księdza biskupa Zygmunta Łozińskiego, zmarłego w opinii świętości w 1932 roku w Pińsku. Tuż przed wojną, 8 IV 1939 roku przyjął święcenia kapłańskie i został skierowany do parafii Prużana na Polesiu. W czasie okupacji sowieckiej obowiązki duszpasterskie łączył z pracą konspiracyjną w organizacji Orzeł Biały, co stało się powodem aresztowania 21 IV 1941 roku przez NKWD. Po ciężkim śledztwie został skazany na karę śmierci. Przez 2 miesiące przebywał samotnie w celi śmierci w Brześciu, oczekując na wykonanie wyroku. Wybuch wojny niemiecko-sowieckiej ocalił mu życie. Do końca okupacji niemieckiej pracował w parafii Prużana. Nie opuścił swoich parafian po ponownym zajęciu tych ziem przez Armię Czerwoną. Został ponownie aresztowany 17 XII 1944 roku i skazany 25 VII 1945 roku na 10 lat łagrów o zaostrzonym rygorze i 5 lat pozbawienia praw obywatelskich. Pracował 2 lata przy wyrębie lasów na Syberii, następnie w Workucie. Za urządzenie dla grupy Polaków Wigilii w 1947 roku został zesłany do punktu łagrowego w tundrze w okolicach Inty. Pracował tam do końca wyroku, spełniając w ukryciu posługę duszpasterską dla Polaków, Litwinów i Łotyszy. Po zwolnieniu z łagru 16 VI 1954 roku otrzymał zakaz zamieszkania w miastach wojewódzkich Związku Sowieckiego. Jego kościół w Prużanie został zamieniony na klub, więc przyjechał do Pińska, gdzie wierni obronili katedrę od zamiany na magazyn zbożowy. Po uzyskaniu zezwolenia władz rozpoczął pracę duszpasterską w Pińsku. Jego posługa, spełniana często w ukryciu, wykrczała poza Pińsk. Po przemianach na Wschodzie 13 IV 1991 roku został mianowany przez Jana Pawła II arcybiskupem metropolitą mińsko-mohylewskim i administratorem diecezji pińskiej, a następnie 26 XI 1994 roku kardynałem.

⁶⁹ Salamon, *Kościół na Białorusi*, s. 235.

Obecnie na terytorium Białorusi istnieją 4 jednostki organizacyjne Kościoła rzymskokatolickiego: archidiecezja mińsko-mohylewska oraz diecezje: pińska, grodzieńska i witebska. Jak podają statystyki z 2002 roku metropolia mińsko-mohylewska, której ordynariuszem, jak już wcześniej wspomniano jest abp Tadeusz Kondrusiewicz, obejmuje powierzchnię 69,8 tys. km, 6 dekanatów, 87 parafii i 80 księży. Funkcję biskupa pomocniczego pełni bp Antoni Dziemiątko. Diecezja pińska liczy 72,7 tys.km, 5 dekanatów, 62 parafie i 35 księży. Jej administratorem apostolskim jest nadal kard. Kazimierz Świątek, natomiast sufraganiem bp Kazimierz Wielkosielec. Z kolei diecezja grodzieńska liczy 25. tys. km, 16 dekanatów, 117 parafii, 149 kapłanów, 175 zakonnic i 600 tys. wiernych. Jej ordynariuszem jest bp. Aleksander Kaszkiewicz, były proboszcz polskiego kościoła Św. Ducha w Wilnie. Najmłodszą diecezją, ustanowioną przez Jana Pawła II Konstytucją Apostolską *Ad aptius consulendum* z 13 X 1999 roku, jest diecezja witebska, powstała z części archidiecezji mińsko-mohylewskiej. Liczy 40,1 tys. km, 9 dekanatów, 83 parafii, 93 kapłanów i 75 zakonnic, 300 tys. wiernych. Ordynariuszem diecezji jest bp. Władysław Blin, kapłan diecezji wrocławskiej⁷⁰.

Obecnie Kościół rzymskokatolicki na Białorusi liczy 15-20% mieszkańców kraju, tj. ok. 1,2 mln wiernych. W większości są to Polacy lub Białorusini, odwołujący się do polskiego pochodzenia. W 432 zarejestrowanych parafiach pracuje 360 kapłanów (w tym 160 z białoruskim obywatelstwem), z tego aż 177 to cudzoziemcy, w większości obywatele polscy. Na Białorusi pracuje także 160 zakonników i 350 zakonnic (w tym 140 rodzimych). Kościół rzymskokatolicki posiada 5 organizacji międzyreligijnych, 7 organizacji charytatywnych i 8 klasztorów⁷¹.

W ramach struktur organizacyjnych Kościoła na Białorusi działa też, ustanowiona 11 II 1999 roku, Konferencja Biskupów Katolickich Białorusi (CECB), której erekcja nastąpiła 28 XI 1998 roku. Pierwszym przewodniczącym Konferencji został wybrany metropolita mińsko-mohylewski, kard. K. Świątek. Obecnie przewodniczącym Konferencji jest bp grodzieński, Aleksander Kaszkiewicz, a wiceprzewodniczącym bp witebski Władysław Blin, natomiast sekretarzem gen-

⁷⁰ www.catholic.by; *Rzymskokatolicka diecezja*, s. 13; Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła*, s. 69. Biskup W. Blin jako kapłan diecezji wrocławskiej święcenia kapłańskie przyjął 25 V 1980 roku we Wrocławiu, a 13 X 1999 roku został prekonizowany biskupem diecezji witebskiej.

⁷¹ www.catholic.by (stan na 30 IX 2009 r.); M. Stopikowska, *Prasa katolicka w Republice Białorusi*, „Ehtos”, 81 (2008) s.80. Dane statystyczne pochodzą z 2002 roku. Trudno jest powiedzieć, ilu jest Polaków na Białorusi. Jest ich zapewne kilka razy więcej, niż głoszą to oficjalne dane statystyczne. Największe skupisko ludności polskiej, według urzędowych danych, liczące ponad 330 tys. osób, istnieje w obwodzie grodzieńskim. Bywając na tzw. Wschodzie, łatwo się przekonać, że określenie „Polak” obejmuje tam różne kategorie osób: Polaków, obywateli II Rzeczypospolitej, tych, którzy nimi nie byli, lecz czują się Polakami oraz tych, co mówią po polsku i mają w paszporcie zapis „narodowość polska”. Wreszcie tych, którzy zostali zapisani do innej narodowości i bardzo często nie znają języka polskiego, lecz uważają się za Polaków. Nieznajomość języka ojczystego jest niekiedy skutkiem czasów ZSRR, gdy warunkiem przeżycia, a w okresie po II wojnie światowej – uniknięcia dyskryminacji i zdobycia awansu zawodowego, było posiadanie wpisu innej niż polska narodowości lub jej nieekspozowanie. Jest to również skutek braku polskich szkół i odjęcia od kultury polskiej.

eralnym biskup pomocniczy w Mińsku, Antoni Dziemianko. Uczestnikami CECB są: kard. K. Świątek, abp. T. Kondrusiewicz i bp. Kazimierz Wielkosielec⁷².

W dniu 11 XI 1992 roku nastąpiło nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską i Republiką Białoruską. W tym dniu bullą *Quantam tandem* papieża Jana Pawła II została założona kanonicznie nuncjatura apostolska. Obecnie nuncjuszem jest abp Martin Vidović, a jego sekretarzem ks. Kryspin Dubiel. Współpracownikami nuncjatury są: p. Siergiej Kiryk i siostry Kongregacji Świętej Rodziny z Nazaretu⁷³.

Należy podkreślić, że pozytywne rezultaty odnowy Kościoła katolickiego na Białorusi zaistniały dzięki włączeniu się także w to dzieło ośrodków formacji katechetycznej ludzi świeckich: Instytutu Katechetycznego w Grodnie, Kolegium Katechetycznego w Baranowiczach oraz ekumenicznemu fakultetowi teologicznemu na uniwersytecie w Witebsku, gdzie studiują katolicy i prawosławni. Do dzieła ewangelizacji włączono też środki społecznego przekazu. Wymienić tu należy przede wszystkim działalność wydawnictwa *Pro Christo*, zainicjowaną w 1988 roku w Mińsku, które zaopatruje wiernych w literaturę religijną oraz wydaje miesięcznik *Ave Maria*, poświęcony życiu Kościoła na Białorusi, biuletyn informacyjny *Katolickie Nowiny*, kwartalnik historyczno-kulturalny *Nasza Wiara* oraz od 13 V 2002 roku dla dzieci – *Maleńki Rycerz Niepokalanej* (kwartalnik). W Grodnie od wielu lat funkcjonuje Wydawnictwo Diecezji Grodzieńskiej, wydające podręczniki katechetyczne, książki religijne oraz kasety wideo z filmami religijnymi, a także tygodnik katolicki w języku polskim i białoruskim *Słowo Życia*. Z kolei w Baranowiczach wydawany jest miesięcznik kulturalno-religijny *Dialog*. Dla młodzieży wychodzi też w Poznaniu czasopismo *Lubite drug druga*. Pomimo trudności, od 1994 roku w białoruskim radiu w każdą niedzielę o godz. 8:30 transmitowana jest msza św. z mińskiej katedry. Swoje programy mają też telewizje lokalne, np. w Witebsku, Mohylewie⁷⁴.

Ogromną rolę w życiu i działalności Kościoła na Białorusi odgrywał i odgrywa przeprowadzony w ciągu 4 lat (1996-2000) Synod Archidiecezji Mińsko-Mohylewskiej, Diecezji Pińskiej i Witebskiej, w zakończeniu, którego uczestniczył wysłannik papieski kard. Kamilo Ruini, wikariusz generalny diecezji rzymskiej⁷⁵. Ważnym czynnikiem odnowy życia religijnego, a zwłaszcza kultu maryjnego na Białorusi stały się z woli papieża erygowane trzy bazyliki mniejsze: w Grodnie, Budślawiu i Pińsku (1991-1996) oraz ukoronowane koronami papieskimi cztery cudowne obrazy NMP: w Brześciu, Łahiszynie, Budślawiu i Grodnie (1996-2005). W archikatedrze mińskiej w nowym głównym ołtarzu znajduje się też

⁷² Salamon, *Kościół na Białorusi*, s. 235.

⁷³ www.catholic.by (stan na 30 IX 2009 r.). Pierwszym Nuncjuszem Apostolskim na Białorusi był abp Gabriel Montalvo, z pochodzenia Kolumbijczyk, który listy uwierzytelniające przedstawił 17 X 1993 roku. Kolejnymi nuncjuszami byli: abp Agostino Marketto, abp Dominik Gruszowski, ks. Iwan Jurkowicz i obecny nuncjusz (od 5 IX 2004).

⁷⁴ Tamże, s. 82, 84. Regionalna telewizja w Witebsku każdego miesiąca nadaje program katolicki pt. *Szlak do Boga*. W każdą niedzielę jest też transmitowana msza św. z kościoła w Mińsku

⁷⁵ *Statuty Synodu archidiecezji mińsko-mohylewskiej, diecezji pińskiej i witebskiej*, Mińsk 2002. Celem synodu było ożywienie Kościoła na Białorusi.

ukoronowany 10 XII 2005 roku obraz Imienia Maryi Niepokalanie Poczętej, który ofiarował i poświęcił papież Jan Paweł II⁷⁶.

Przejawem czci do NMP były peregrynacje we wszystkich parafiach metropolii mińsko-mohylewskiej kopii cudownego obrazu Matki Bożej Budślawskiej (1993-1994) czy figury Matki Bożej Fatimskiej (1997-1998), przywiezionej z Portugalii. Można również zauważyć wzrost pielgrzymek do sanktuariów maryjnych i coraz większy w nich udział wiernych. Najliczniejsze są pielgrzymki do narodowego sanktuarium w Budślawiu⁷⁷. W 2008 roku na święto Matki Bożej (2 VII) przybyła tam XVI piesza pielgrzymka z Mińska, w której udział wzięło ok. 1500 osób. Wierni pielgrzymują też do sanktuariów w Brasławiu i Mosarzu.

Ważnym wydarzeniem w życiu Kościoła na Białorusi były beatyfikacje osób związanych z tymi terenami. Papież Jan Paweł II beatyfikował Rafała Kalinowskiego (22 VI 1983; kanonizowany 17 XI 1991), abp. Jerzego Matulewicza (28 VI 1897), 11 męczenników ziemi białoruskiej z okresu II wojny światowej, a wśród nich Mariannę Biernacką, która 19 XII 1942 roku w Nawumowiczach k. Grodna podczas karnej akcji prowadzonej przez gestapo oddała życie za będącą w stanie błogosławionym synową (13 VI 1999) i 11 siostr nazaretanek, zamordowanych 1 VIII 1943 roku przez Niemców pod Nowogródkiem (5 III 2000). Za pontyfikatu Benedykta XVI został beatyfikowany Michał Sopoćko (28 IX 2008)⁷⁸.

W dzieje Kościoła na Białorusi złotymi zgłoskami wpisała się także świetlana postać Sługi Bożego bpa Zygmunta Łozińskiego. Przed jego trumną najpierw

⁷⁶ *www.catholic.by* (stan na 30 IX 2009 r.). Uroczystej Mszy św. przewodniczył arcybiskup metropolita mińsko-mohylewski kard. K. Świątek. Wraz z nim Eucharystię sprawowali wszyscy biskupi Białorusi, nuncjusz apostolski na Białorusi abp Marcin Vidović, przedstawiciel episkopatu Austrii, biskup diecezji Graz-Sekau J.E. Egon Kapellari, wizytator białoruskich grekokatolików archimandryta Sergiusz Gajek i wielu kapłanów przybyłych z różnych diecezji Białorusi. W uroczystości wzięli także udział przedstawiciele Cerkwi prawosławnej, władzy państwowej oraz przedstawiciele dyplomatycznych placówek na Białorusi. W czasie tej uroczystości odbyło się też poświęcenie organów, daru episkopatu Austrii.

⁷⁷ Siołkowski, *Małżeństwo i rodzina*, s. 84; Salamon, *Kościół na Białorusi*, s. 237. Sanktuarium Nawiedzenia Matki Bożej w Budślawiu, nad rzeką Serwecz istnieje od XVI wieku. Do II wojny światowej miasto należało do Polski. Obecnie znajduje się na terenie diecezji pińskiej, ok. 150 km od Mińska. Na miejscu drewnianego kościoła w latach 1633-1643 został zbudowany w stylu barokowym kościół murowany, dla którego cudowny obraz Matki Bożej ofiarował w 1616 roku papież Klemens VIII. Od 1596 roku opiekę nad sanktuarium sprawowali bernardyni. Po II wojnie światowej, aż do końca lat 90. XX wieku kościół pełnił funkcję magazynu kołchozowego. Od 1996 roku sanktuarium opiekują się na nowo bernardyni. Każdego roku na święto Matki Bożej Nawiedzenia przybywają pielgrzymki, z: Mińska (ok. 300 osób), Pińska, Słonimia, Baranowicz, Brześcia, Połocka, Brasławia, Postaw, Naroczy. W lipcu 1995 roku miała miejsce historyczna pielgrzymka kapłanów pracujących na terenach byłego ZSRR do Fatimy. Wtedy też kard. K. Świątek zawierzył cały Kościół na Białorusi Matce Bożej.

⁷⁸ *www.catholic.by* (stan na 30 IX 2009 r.). Wśród 11 męczenników, oprócz Marianny Biernackiej, byli 13 VI 1999 roku beatyfikowani: ks. M. Bohatkiewicz, ks. W. Maćkowiak, ks. S. Pyrtek, ks. H. Hlebowicz, ks. J. Kaszyra, ks. A. Leszczewicz, ks. K. Stępień, ks. J. Puchała i dwie zakonnice: s. E. Noiszewska i s. M. Wołowska.

w krypcie, a obecnie w kaplicy Matki Bożej Ostrobramskiej w katedrze w Pińsku stale znajdują się żywe kwiaty i regularnie są zanoszone modlitwy o jego beatyfikację⁷⁹.

Doniosłym wydarzeniem w swych duchownych skutkach były uroczystości Wielkiego Jubileuszu 2000r. urządzone w katedrach, w kościołach parafialnych i świątyniach jubileuszowych, do których przybywały liczne pielgrzymki dla uzyskania odpustów.

Wielkim osiągnięciem stało się wydanie w 2004 roku mszału w języku białoruskim, co było rezultatem wieloletniej pracy Komisji Tłumaczeń Liturgicznych Tekstów. Wynikiem pracy tejże Komisji są przetłumaczone na język białoruski niektóre księgi liturgiczne, jak: obrzędy chrztu św., bierzmowania, małżeństwa.

W maju 2005 roku odbył się na Białorusi I Krajowy Kongres Eucharystyczny. Katolicy przeżyli jego stacje w: Udziale (diec. witebska), Łahiszynie (diec. pińska), Buławiu (archidiec. mińsko-mohylewska) i Trokielach (diec. grodzieńska). Hasłem Kongresu były słowa: *Zostań z nami, Panie*. W diecezji witebskiej uroczystości Kongresu Krajowego i jednocześnie diecezjalnego rozpoczęły się 7 V 2005 roku. W tym dniu do I Komunii św. z całej diecezji przystąpiło 700 dzieci. Tydzień później w Słobódce, podczas kolejnej stacji Kongresu Diecezjalnego, diakon Włodzimierz Szymkowicz przyjął święcenia kapłańskie z rąk abp. Martina Vidovića, nuncjusza apostolskiego na Białorusi. Trzecią stację – 23 V w Postawach – wypełniło sympozjum naukowe. Ostatnią stacją była procesja eucharystyczna – pierwsza od ponad 80 lat – która przeszła ulicami Witebska (28 V), a którą poprowadził bp Ryszard Karpiński z Lublina (wzięło w niej udział dwa tysiące wiernych)⁸⁰.

Swoistą formą duszpasterstwa jest organizowany w Mohylewie od 1993 roku, z inicjatywy obecnego biskupa witebskiego W. Blina, festiwal pieśni religijnej *Magutny Boża*⁸¹. Na uwagę zasługuje też festiwal chrześcijańskich filmów i programów telewizyjnych *Magnificat*, który po raz drugi odbył się w dniach 8-11 VI 2006 roku w Głębokim na Witebszczyźnie. Organizatorem festiwalu, podobnie jak w 2005r., było stowarzyszenie *Signis-Białoruś*, kuria diecezji witebskiej, kulturalno-religijne czasopismo *Dialog* i studio kino-wideo *Stop-kadr* przy aktywnej pomocy gminy Hłybokaje⁸².

⁷⁹ Wilk, *Episkopat Kościoła*, s. 23. Biskup Zygmunt Łoziński urodził się 5 VI 1870 roku we wsi Baracino k. Nowogródka. W 1880 roku rozpoczął naukę w warszawskim gimnazjum, ale skończył ją w 1889 roku w Petersburgu. Następnie wstąpił do seminarium duchownym w Petersburgu, a w 1891 roku podjął studia w Akademii Teologicznej. Święcenia kapłańskie przyjął 23 VI 1895 roku. Papież Benedykt XV wyznaczył 12 XI 1917 roku ks. Z. Łozińskiego na biskupa odnowionej diecezji mińskiej. W 1920 roku bp Z. Łoziński został aresztowany przez władze sowieckie i 11 miesięcy spędził w moskiewskiej *Butyrce*. Po zwolnieniu przybył do Polski. Papież Pius XI mianował go 28 X 1925 roku biskupem nowo utworzonej diecezji pińskiej. Zmarł w opinii świętości w Wielką Sobotę 26 marca 1932 roku w Pińsku.

⁸⁰ www.catholic.by (stan na 30 IX 2009 r.).

⁸¹ Salamon, *Kościół na Białorusi*, s.237

⁸² www.catholic.by (stan na 30 IX 2009 r.).

Nie można też nie docenić działalności chóru dzieci i młodzieży *Angeli* z parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Wilejce, który nagrał drugą płytę *Chór Aniołów błogosławi Pana*⁸³.

W pracy duszpasterskiej Kościoła na Białorusi położony jest także nacisk na zdrowie dzieci; dla nich organizowany jest letni wypoczynek, podczas którego czynnie pomagają pracownicy i wolontariusze religijnej misji dobroczynnej i stowarzyszenia *Caritas*.

Konferencja Katolickich Biskupów na Białorusi na posiedzeniu plenarnym (15 XII 2005) ogłosiła rok 2006 - *Rokiem pamięci Sługi Bożego Jana Pawła II*.

Należy podkreślić znaczący udział Kościoła partykularnego na Białorusi w działalności i życiu religijnym Kościoła Powszechnego. Białoruś jest członkiem Rady Konferencji Biskupów Europy. Biskupi uczestniczą w synodach biskupów, w różnych kongresach, konferencjach i sympozjach w wielu krajach świata, m. in. w Polsce. Obecności Kościoła na Białorusi na forum międzynarodowym świadczą liczne zagraniczne pielgrzymki. W 1997 roku około tysiąc wiernych odwiedziło (specjalnym pociągiem) Wrocław, aby uczestniczyć w 46 Międzynarodowym Kongresie Eucharystycznym i spotkać się z Janem Pawłem II. Ważnym wydarzeniem religijnym była pielgrzymka ok. 900 wiernych z całej Białorusi (autokarami) do Rzymu w październiku 1998 roku na XX rocznicę pontyfikatu papieża Jana Pawła II.

Analizując życie religijne na Białorusi, trzeba pamiętać o istniejących ciągle w tym kraju dwóch zasadniczo różniących się od siebie częściach: zachodniej, należącej kiedyś do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a przed II wojną światową do Rzeczypospolitej oraz części wschodniej, należącej kiedyś do Rosji. Ta pierwsza jest bardziej religijna, jest też więcej na tym terenie kościołów, które nie uległy zniszczeniu oraz większy procent katolików. Z kolei w części wschodniej więcej zostało zniszczonych kościołów, a katolików jest znacznie mniej, poza tym więcej jest wyznawców prawosławia i ateistów⁸⁴.

Biorąc pod uwagę liczebność katolików, to w części zachodniej można wskazać trzy regiony. Pierwszy, to ziemie przedwojennej Rzeczypospolitej, gdzie katolicy stanowili większość. Funkcjonowanie tam Kościoła jest zbliżone – z zachowaniem odpowiednich proporcji - do działania Kościoła w Polsce. Drugi region stanowią tereny przedwojennej Rzeczypospolitej, gdzie katolicy już wówczas stanowili mniejszość. Praktykuje tam ok. 1 proc. populacji, (czyli 1 na 100). Trzeci teren to rejony znajdujące się na wschód od przedwojennych granic Rzeczypospolitej, czyli województwa: homielskie, witebskie, mohylewskie i prawie całe mińskie, gdzie systematycznie praktykujących katolików jest zaledwie 1 promil.

Obecna sytuacja prawna Kościoła na Białorusi opiera się w dużej mierze na dekretach z 1918 roku i 1922 roku, gdzie Kościół podlega kontroli państwa. Stąd dążenie Episkopatu Białorusi do zawarcia konkordatu. W ciągu 18 lat istnienia państwa Białoruś zostały wydane dokumenty dotyczące wspólnot religijnych i organizacji kościelnych. Ogłoszony 17 XII 1992 roku dekret *O swobodzie wyznań*

⁸³ Tamże.

⁸⁴ *Rzymskokatolicka diecezja*, s. 13-14

i organizacji religijnych był wielokrotnie zmieniany i poprawiany. Ostatnio dokonane zmiany miały miejsce 31 XII 2002 roku. Z kolei w pierwszym kwartale 2003 roku władze państwowe wydały dokument uznający osobowość prawną Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi oraz nowe dokumenty przyznające osobowość prawną dla poszczególnych diecezji. Każda parafia musi być zarejestrowana przez odpowiednie organy państwowe, do czego potrzebny jest komitet parafialny. Komitet posiada osobowość prawną i zarządza parafią. Do zarejestrowania parafii potrzeba, co najmniej 10 osób, które tworzą tzw. *komitet kościelny*. Wśród nich musi być przewodniczący, sekretarz i skarbnik; ksiądz jest zasadniczo przewodniczącym komitetu. Miejscowi księża nie potrzebują obecnie zezwolenia Urzędu do Spraw Wyznań na wykonywanie funkcji duszpasterskich. Nie dotyczy to jednak księży obcokrajowców. Oni nadal są na umowie z komitetem kościelnym i w zasadzie nie mogą prawnie występować do władz w imieniu parafii – czyni to zawsze przewodniczący komitetu. Na działalność duszpasterską muszą mieć też pozwolenie; otrzymują je na rok i muszą, co roku je przedłużać. Bez zgody Urzędu do Spraw Wyznań biskup nie może zmienić takiego księdza ani zatrudnić nowego. Również bez zgody władz państwowych żadnemu przybyłemu z zagranicy księdzu nie wolno odprawić mszy św. Przykładem jest chociażby skazanie przez władze białoruskie 22 IX 2006 roku na karę grzywny ks. Antoniego Koczko z diecezji włocławskiej za odprawienie mszy św. w kościele św. Szymona i Heleny w Mińsku. Księdza oskarżono o naruszenie ustaw *O wolności wyznania i organizacjach religijnych*⁸⁵. Wymóg prawny, że do zarejestrowania każdej wspólnoty religijnej potrzebny jest *komitet kościelny* sprawia, iż zakony zazwyczaj nie mogą uzyskać zatwierdzenia władz; prawo oraz władza nie znają takiego pojęcia, jak *zgromadzenie zakonne*. Dlatego w całej Białorusi są zarejestrowane formalnie tylko trzy domy zakonne.

Pomimo różnych formalnych trudności trzeba podkreślić, że w ciągu 18 lat funkcjonowania struktur kościelnych na Białorusi odrobiono w znacznym stopniu straty, jakie Kościół ten poniósł przez długie lata prześladowań. Pozycja Kościoła katolickiego w tym kraju na tyle wzrosła, że zdobył on autorytet, poważanie i szacunek nie tylko wśród ludzi wierzących. W liście pasterskim, wydanym z okazji 15 rocznicy odnowienia struktur Kościoła na Białorusi, biskupi tego kraju wyrazili szczególne podziękowanie ludziom wierzącym za to, że okazali się mężnymi w dziele kształtowania oblicza Kościoła na Białorusi: *Mamy tu na uwadze kapłanów, zakonników, zakonnice, miejscowych i licznych z Polski, którzy rzetelnie i ofiarnie pełnili i pełnią pracę duszpasterską na powierzonych im różnych placówkach kościelnych. Osobliwe uznanie wyrażamy Ludowi Bożemu za wierność w latach prześladowań, jak też za ich czynny udział w latach odradzania się Kościoła na Białorusi*⁸⁶.

Analizując działalność Kościoła katolickiego na Białorusi, trzeba pamiętać, że stanowi on mniejszość wyznaniową i musi współistnieć z Cerkwią prawosławną.

⁸⁵ P. Kościński, *Polski ksiądz czeka na sąd*, „Rzeczpospolita”, nr 227, 28 IX 2006 roku 78-letni ksiądz A. Koczko były proboszcz parafii w białoruskiej wsi Zamoście pod Słuckiem, będąc przejazdem w Mińsku, zatrzymał się na plebanii kościoła św. Szymona i Heleny.

⁸⁶ <http://catholic.by/port/pl/news/2006-05-211.htm> (stan na 30 IX 2009 r.).

Ze strony katolików okazywana jest dobra wola w utrzymywaniu wzajemnego kontaktu z Cerkwią w duchu ekumenizmu. Jednak Kościół musi bardzo delikatnie poruszać się wśród tamtejszej społeczności, gdyż istnieje ryzyko, że wielu księży, zwłaszcza za rządów obecnego prezydenta, może być wydalonych z kraju. Tak jak całe społeczeństwo białoruskie, również Kościół katolicki ma zawężony dostęp do mediów. Z drugiej strony, opozycja białoruska jest wdzięczna Kościołowi za to, że podnosi z ruin obiekty sakralne, które są skarbnicami historii Białorusi i jedyną przestrzeń, chociaż częściowej, wolności. Warto pamiętać, że kościoły na Białorusi są niekiedy jedynymi miejscami, gdzie mówi się o wartościach duchowych i gdzie dochodzi do głosu język białoruski.

DIE KATHOLISCHE KIRCHE IN BELARUS (WEISSRUSSLAND) AN DER WENDE DES 20./21. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die katholische Kirche stellt in den weißrussischen Gebieten eine konfessionelle Minderheit dar. Ihre Gläubigen wurden, wie schon in der Zeit der Polnischen Teilungen, so auch nach der Gründung der Weißrussischen Sozialistischen Sowjetrepublik im Jahre 1918 verfolgt. Repressioniert wurden insbesondere Priester, die der Spionage sowie antisowjetischer Propaganda beschuldigt wurden. Gegen Ende der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts hatte die katholische Kirche in den östlichen Gebieten Weißrusslands als Institution eigentlich aufgehört zu existieren. Exterminiert wurde nicht nur der Klerus, sondern auch gewöhnliche Gläubige und insbesondere die polnische Bevölkerung, die vor allem in die Region von Krasnojarsk deportiert wurde.

Die Situation der katholischen Kirche änderte sich auch nach dem 2. Weltkrieg nicht. Damals wurden viele Kirchen zu Konzertsälen, zu Atheismuseen oder zu gewöhnlichen Lagerräumen umfunktioniert. Die Diözesankurien wurden geschlossen und die Orden und Ordensgemeinschaften aufgehoben. Nach Stalins Tod ließ die Verfolgung der Katholiken etwas nach und das religiöse Leben begann allmählich wiederzuentstehen, aber unter N. Chruschtschow kam es dann zu einer zweiten Welle von Verfolgungen.

Die Situation änderte sich erst gegen Ende der achtziger Jahre des 20. Jahrhunderts, als es zu einer plötzlichen und unerwarteten Belebung und Entfaltung der katholischen Kirche in Weißrussland kam. Seit Ende 1988 waren immer öfter Priester aus Polen in diese Gebiete gekommen. Das wichtigste Ereignis im Leben der Kirche in Weißrussland war die Wiederherstellung der kirchlichen Hierarchie. Aber eine religiöse Wiedergeburt im größeren Maßstab erfolgte eigentlich erst nach dem Besuch von M. Gorbatschow im Vatikan (am 1. Dezember 1989) und der Verabschiedung des neuen sowjetischen Gesetzes über die Religionsgemeinschaften im Dezember 1990. Gegenwärtig gibt es auf dem Territorium der Republik Belarus 4 Organisationseinheiten der römisch-katholischen Kirche: die Erzdiözese Minsk-Mohilew sowie die Diözesen Pinsk, Grodno und Witebsk. Zur römisch-katholischen Kirche bekennen sich etwa 15-20% der Bewohner des Landes. In ihrer Mehrheit sind dies Polen oder Weißrussen, welche sich auf ihre polnische Herkunft berufen. In den Jahren 1989-1992 erlangte sie auch die meisten Kirchen zurück, und die meisten der bis heute existierenden Pfarreien wurden registriert. Allerdings gibt es auch einige Kirchen, die noch nicht zurückgegeben wurden.

Gegenwärtig ist die katholische Kirche in Weißrussland in zwei prinzipiell voneinander verschiedenen Teilen aktiv: im Westteil, der einst zum Großfürstentum Litauen und vor dem 2. Weltkrieg zur Republik Polen gehörte, und im früher zu Russland gehörenden Ostteil. Der erste Teil ist religiöser, und es gibt dort auch mehr Kirchen, die nicht zerstört wurden, sowie einen höheren Prozentsatz an Katholiken. Im Ostteil dagegen sind mehr Kirchen zerstört worden, und die Zahl der Katholiken ist viel geringer; außerdem gibt es dort mehr Orthodoxe und Atheisten.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich